

Ефективність використання земельних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області

Томілін О.О.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів
Полтавської державної аграрної академії

В статті продемонстровано динаміку економічної ефективності використання земельних ресурсів у аспекті галузей рослинництва і тваринництва Полтавської області. Досліджено головні показники ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення. Окреслено основні завдання, які стоять перед агропромисловим виробництвом у період трансформації економіки з урахуванням вітчизняної специфіки виробництва Полтавської області. Запропоновано перспективні напрями щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: економічна ефективність, ефективність використання, земельні ресурси, агропромислове виробництво, сільськогосподарські підприємства.

Томилин А.А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье продемонстрирована динамика экономической эффективности использования земельных ресурсов в аспекте отраслей растениеводства и животноводства Полтавской области. Исследованы основные показатели эффективности использования земельных ресурсов сельскохозяйственного назначения. Очерчены основные задачи, стоящие перед агропромышленным производством в период трансформации экономики с учетом отечественной специфики производства Полтавской области. Предложены перспективные направления по повышению эффективности использования земельных ресурсов сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: экономическая эффективность, эффективность использования, земельные ресурсы, агропромышленное производство, сельскохозяйственные предприятия.

Tomilin O.O. THE EFFICIENCY OF USING THE LAND RESOURCES IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF POLTAVA REGION

In the article the dynamics of the economic efficiency of using the land resources in crop growing and livestock industry of Poltava region is shown. The main indicators of efficiency of using the land resources for agricultural purposes are studied. The basic tasks facing agricultural production in the period of economic transformation taking into account national specifics of production in Poltava region are outlined. Promising directions for improving the efficiency of using the land resources of agricultural enterprises are proposed.

Keywords: economic efficiency, efficiency of using, land resources, agricultural production, agricultural enterprises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Земельні ресурси України потерпають здебільшого від надмірного розорення, забруднення та не завжди обґрунтованої меліорації. Стан ґрунтів внаслідок так званої інтенсифікації землеробства значно змінився, причому характер негативних змін несподівано набув широкого розповсюдження. Головною причиною цього є ігнорування параметрів допустимих меж навантаження на земельні ресурси [3, с. 158]. Ефективне використання земельних угідь сільськогосподарського призначення, в умовах нових організаційних агроформувань, має стратегічне значення для виробництва агропромислової продукції для споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема досліджень підвищення ефек-

тивності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення присвятили свої наукові праці такі вчені, як: В.Я. Амбросов, В.І. Бойко, О.А. Бугуцький, А.П. Вервейко, П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, М.Я. Дем'яненко, М.В. Калінчик, С.М. Кваша, Ю.С. Коваленко, П.Ф. Кулинич, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, І.Р. Юхновський та ін. Перспективним напрямом наукового дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи напра-

цювання названих вчених-економістів, слід констатувати, що і в теоретичному, і в практичному плані проблеми ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах залишається недостатньо вивченими, особливо в частині оцінки ефективності земельних угідь.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідження головних показників ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення Полтавської області у період трансформації економіки з урахуванням вітчизняної специфіки виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне використання земельних ресурсів ґрунтується на принципах макроекономічного районування і надмірно уніфіковане на досить великих площах. Такий підхід не враховує повною мірою неоднорідності природних і господарських умов і потребує доопрацювання [3, с. 159]. Ефективне та раціональне використання земельних угідь сільськогосподарського призначення має надзвичайне значення для аграрного виробництва та для подальшого розвитку національної економіки України. Головний вектор ринкової економіки держави зорієнтований на забезпечення рівноваги права власності юридичних осіб територіальних громад та держави на землю [6, с. 1]. Земля є головним засобом виробництва та національним багатством, необхідною передумовою процесу праці. Суспільна власність на засоби виробництва дозволить здійснювати планомірне регулювання та ефективно використання всіх видів ресурсів, а найбільш пристосованим для реалізації цих цілей земельний лад створюється в результаті націоналізації земель [5]. Ефект – (*від лат. effectus* – використання), результат, наслідок яких-небудь причин, дій [7, с. 1556]. Ефективність (*англ. efficiency*) – співвідношення між результатами виробничо-господарської діяльності самостійного суб'єкта і використаними для одержання цих результатів матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами (затратами) [4, с. 89]. Економічна ефективність земельних ресурсів характеризується обсягом виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Найбільші площі орних земель мають в середньому господарства зони степу – 4–6 тис. га, менші – господарства зони лісостепу – 1,5–3, іноді 4–5 тис. га; ще менші на Поліссі та у західних регіонах України [2, с. 121]. Протягом 2001–2009 рр. спостерігається тенденція до збільшення роз-

мірів сільськогосподарських підприємств площею понад 5 тис. гектарів. Якщо у 2001 р. на частку підприємства з площею понад 8 тис. га припадало лише 5,3% земель, то у 2009 р. такі підприємства зосередили своє виробництво на площі 20,5% сільськогосподарських угідь [2, с. 121]. Динаміка економічної ефективності використання земельних ресурсів в Україні нами представлена в таблиці 1. Як видно з таблиці 1, урожайність плодів та ягід у Полтавській області у 2014 р. збільшилась в 2,2 рази, порівнюючи з базовим 1990 р. За досліджуваний період спостерігалось зростання валового збору соняшника – до 3,9 р. б., порівнюючи з базовим роком. Наприклад, урожайність коренеплодів у 2013 р. була рекордною – 493 ц/га, або в 1,7 рази більше ніж у базовому 1990 р. Це дає підстави стверджувати, що в досліджуваній області є резерви підвищення конкурентоспроможності вирощування плодово-ягідних культур, цукрового буряка та соняшника.

Узагальнюючи причини зменшення посівних та зібраних площ, показників рівню рентабельності виробництва основних видів продукції рослинництва констатуємо, що вони є наслідком стрімкого зростання цін на матеріальні та енергетичні ресурси, які зумовлюють підвищення собівартості продукції. Так, виробництво цукрових буряків у 2014 р. в Полтавській області становило 1 740 тис. т і змінилось у 1990 р. на 37,6%. У досліджуваній області у 2014 р. зменшились на 60,1% посівні площі під цукровим буряком, порівняно з 2012 р. Це можна пояснити наступним чином: відсутність чіткої державної та регіональної політики щодо розвитку суміжних галузей агропромислового виробництва; недостатнє матеріально-технічне забезпечення; значне подорожчання паливно-мастильних матеріалів; відсутність нової техніки для вирощування сільськогосподарських культур (переважна більшість господарств працює зі застарілою технікою та обладнанням). Для покращення ситуації в бурякоцукровому виробництві Полтавського регіону потрібно дотримуватись вимог щодо виконання технологічних операцій при виробництві цукрових буряків, починаючи з основного обробітку ґрунту і закінчуючи збиранням урожаю. Підвищення економічної ефективності роботи цукрових заводів можливе за умови раціонального використання виробничих ресурсів, удосконалення міжгалузевих економічних зв'язків виробників, формування нових інтеграційних технологічних та економічних відносин, створення відповідної законодавчої

**Динаміка економічної ефективності використання
земельних ресурсів в Україні, 1990–2014 рр.**

Показники	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 у% до 1990
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га									
Зернові та зернобобові	14 522,2	13 962,5	12 586,8	14 605,2	14 575,7	14 792,1	15 804,4	14 627,3	в 1,0 р.б.
Цукрові буряки	1 605,4	1 448,5	747,0	623,0	492,0	448,9	270,5	330,2	20,6
Соняшник	1 626,3	2 007,6	2 841,6	3 689,1	4 525,8	5 081,7	5 090,1	5 212,2	в 3,2 р.б.
Картопля	1 432,7	1 530,6	1 631,0	1 515,9	1 411,8	1 444,1	1 394,1	1 342,8	93,7
Овочі	447,2	489,3	518,6	464,4	467,8	502,8	493,8	463,8	в 1,0 р.б.
Плоди та ягоди	679,8	636,9	378,0	265,5	223,2	223,4	221,7	209,9	30,9
Урожайність, ц/га									
Зернові та зернобобові	35,1	24,3	19,4	26,0	26,9	31,2	39,9	43,7	в 1,2 р.б.
Цукрові буряки	275,7	204,7	176,7	248,2	279,5	410,8	398,9	476,5	в 1,7 р.б.
Соняшник	15,8	14,2	12,2	12,8	15,0	16,5	21,7	19,4	в 1,2 р.б.
Картопля	116,8	96,2	121,6	128,4	132,5	161,0	159,7	176,4	в 1,5 р.б.
Овочі	149,0	120,2	112,3	157,1	173,6	199,2	199,9	207,8	в 1,4 р.б.
Плоди та ягоди	42,7	29,8	38,4	63,7	78,2	89,9	103,5	95,2	в 2,2 р.б.
Валовий збір, тис. т									
Зернові та зернобобові	51 009,0	33 929,8	24 459,0	38 015,5	39 270,9	46 216,2	63 051,3	63 859,3	в 1,3 р.б.
Цукрові буряки	44 264,5	29 650,4	13 198,8	15 467,8	13 749,2	18 438,9	10 789,4	15 734,1	35,5
Соняшник	2 570,8	2 859,9	3 457,4	4 706,1	6 771,5	8 387,1	11 050,5	10 133,8	в 3,9 р.б.
Картопля	16 732,4	14 729,4	19 838,1	19 462,4	18 704,8	23 250,2	22 258,6	23 693,4	в 1,4 р.б.
Овочі	6 666,4	5 879,8	5 821,3	7 295,0	8 122,4	10 016,7	9 872,6	9 637,5	в 1,4 р.б.
Плоди та ягоди	2 901,7	1 897,4	1 452,6	1 689,9	1 746,5	2 008,7	2 295,3	1 999,1	68,9
Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції рослинництва									
Зернові та зернобобові	275,1	85,6	64,8	3,1	13,9	15,2	1,5	25,8	-
Цукрові буряки	29,5	31,2	6,1	4,8	16,7	15,7	2,7	17,9	-
Соняшник	236,5	170,9	52,2	24,3	64,7	45,8	28,5	36,5	-
Картопля	27,2	34,3	14,0	17,8	62,1	- 21,5	23,0	9,2	-
Овочі	27,6	12,8	- 1,7	16,1	23,5	- 6,8	7,0	16,7	-
Плодові	83,8	20,3	- 1,1	12,7	14,9	8,8	154,7	68,2	-
Виноград	71,7	74,0	62,7	31,7	91,6	72,6	101,7	61,0	-

Джерело: складено автором на основі [8, с. 53, 79]

бази, раціонального використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

Використання земельних ресурсів в Полтавській області представлено нами в таблиці 2.

Таблиця 2
Структура земельного фонду Полтавської області станом на 1 січня 2015 р. (за даними Головного управління Держгеокадастру Полтавської області)

Показники	Площа, тис. га	% до загальної площі
усього земель	2 875,0	100
землі сільськогосподарського призначення	2 223,7	77,3
ліси та лісовкриті площі	285,6	9,9
забудовані землі	49,2	4,2
землі під водою	148,4	5,2
відкриті заболочені землі	85,4	3,0
інші землі	12,7	0,4

Джерело: складено автором на основі [9, с. 341]

За даними Головного управління Держгеокадастру Полтавської області, станом на 1 січня 2015 р. загальна площа земель сільськогосподарського призначення складає 2 223,7 тис. га або 77,3% від загального земельного фонду області.

Територія Полтавської області включає 12 природно-сільськогосподарських районів і 15 кадастрових районів. У більшості випадків земельнооціночні райони співпадали із адміністративними, а в окремих – до складу кадастрових районів входили кілька адміністративних районів [1, с. 104]. Споживання основних продуктів харчування в Україні нами наведено в таблиці 3. З наведеної таблиці видно, що за досліджуваний період відбулося значне зменшення споживання продовольчих продуктів як: молоко та молочні продукти (–157,2 кг), м'ясо та м'ясопродукти (–25,9 кг), риба та рибні продукти (–8,9 кг), від раціональної норми споживання з розрахунку на одну особу. Це можна пояснити тим, що через суттєве зростання цінової політики на продукти харчування населення Полтавської області стало обмежувати себе в їх споживанні.

Інвестиційна політика Полтавської області є ресурсно привабливою та визначається

Таблиця 3
Споживання основних продуктів харчування в Україні, 1990–2014 рр. (на одну особу за рік, кг)

Вид продукту	Раціональні норми*	1990	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2014 у% до 1990
– хлібні продукти (хліб та макаронні вироби у перерахунку на борошно)	101	141,0	128,4	124,9	123,5	111,3	109,4	108,4	108,5	76,9
– цукор	38	50,0	31,6	36,8	38,1	37,1	37,6	37,1	36,3	72,6
– олія	13	11,6	8,2	9,4	13,5	14,8	13,0	13,3	13,1	в 1,1 р.б.
– картопля	124	131,0	123,8	135,4	135,6	128,9	140,2	135,4	141,0	в 1,1 р.б.
– овочі та баштанні продовольчі культури	161	102,5	96,7	101,7	120,2	143,5	163,4	163,3	163,2	в 1,6 р.б.
– плоди, ягоди та виноград	90	47,4	33,4	29,3	37,1	48,0	53,3	56,3	52,3	в 1,1 р.б.
– м'ясо та м'ясопродукти включаючи субпродукти і жир-сирець	80	68,2	38,9	32,8	39,1	52,0	54,4	56,1	54,1	79,3
– риба та рибні продукти	20	17,5	3,6	8,4	14,4	14,5	13,6	14,6	11,1	63,4
– молоко та молочні продукти	380	373,2	243,6	199,1	225,6	206,4	214,9	220,9	222,8	59,7
– яйця, шт.	290	272	171	166	238	290	307	309	310	в 1,1 р.б.

Примітка: * За термінологією МОЗ України «Орієнтований набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 рр.»

Джерело: складено автором на основі [8, с. 148]

такими чинниками, як: темпами ринкового розвитку; рівнем освіти населення; кваліфікованою робочою силою; ресурсним потенціалом; транспортними інфраструктурами. Прямих іноземних інвестицій у регіональній програмі реформ та розвитку сільського господарства. Основою інвестиційної політики у регіоні та в країні загалом має стати максимальний розвиток підприємницької ініціативи суб'єктів економічної діяльності. В програмі залучення інвестицій у Полтавську область до 2015 р. на підприємствах Полтавського регіону з виробництва харчової продукції зайнято понад 22 тис. осіб. Галузь має значний потенціал для розвитку. Основним шляхом досягнення майбутнього образу сільського господарства Полтавської області є розробка та реалізація Комплексної регіональної програми реформ та розвитку сільського господарства.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Полтавської області є вирішальним чинником для формування харчової промисловості регіону в період ринкового реформування.

Як видно з таблиці 4, відбулося динамічне зростання споживання населенням Полтавської області овочів та баштанних культур, особливо в період з 2010 по 2014 рр. Так, у

2014 р. споживання даних культур зросло в 1,7 рази, порівняно з базовим 1990 р. У виробництві соняшникової олії та яєць також спостерігаємо зростання у споживанні – до 1,4 р. б., відповідно до базового 1990 р.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Полтавської області нами представлено в таблиці 4.

Наші дослідження свідчать, що споживання таких важливих продуктів харчування, як м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молочні вироби, риба і рибні продукти, плоди, ягоди та виноград значно зменшилося. Переважна більшість населення регіону у більшій мірі споживає більш доступні продукти харчування: хліб, овочі, баштанні культури, яйця, картоплю, олію та інші рослинні жири.

Дану тенденцію в зменшенні споживання вищенаведених продуктів харчування можна пояснити наявністю економічної кризи всередині країни.

Висновки з цього дослідження. З огляду на зазначене, основними завданнями, які сьогодні стоять перед сільськогосподарським виробництвом Полтавської області, можна назвати наступні:

– для сільського господарства регіону: більш ефективного використання земель сіль-

Таблиця 4

**Споживання продуктів харчування в домогосподарствах
Полтавської області за 1990–2014 рр. (на одну особу за рік, кг)**

Вид продукту	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2014 у% до 1990
– м'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі), кг	67,2	49,4	36,6	38,0	52,8	52,4	53,7	55,0	53,5	79,6
– молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко), кг	374,3	286,5	221,0	246,5	219,7	222,5	230,9	240,5	235,8	63,0
– яйця, шт.	238	166	161	246	308	347	338	339	333	в 1,4 р.б.
– риба і рибопродукти, кг	17,9	4,1	8,0	14,6	13,9	13,3	13,2	13,7	9,7	54,2
– цукор, кг	54,4	36,0	39,5	40,4	36,1	37,3	35,4	36,6	34,8	64,0
– олія та інші рослинні жири, кг	8,8	7,3	7,9	11,7	13,2	12,3	12,0	12,3	12,0	в 1,4 р.б.
– картопля, кг	151,2	131,5	126,4	146,3	139,2	139,2	143,4	143,4	142,5	94,2
– овочі та баштанні, кг	109,9	140,4	129,6	140,8	172,2	198,9	196,9	190,2	189,5	в 1,7 р.б.
– плоди, ягоди та виноград, кг	55,4	52,9	16,4	30,6	49,8	52,3	54,9	57,6	50,2	90,6
– хліб і хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи), кг	154,6	153,3	143,0	126,8	118,5	117,6	118,4	121,6	414,0	в 2,7 р.б.

Джерело: складено автором на основі [9, с. 275]

ськогосподарського призначення; покращення умов матеріально-технічної бази (щорічне збільшення сільськогосподарської техніки за рахунок інвестиційних програм); покращення роботи сервісних підприємств з ремонту техніки; залучення місцевого населення, випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів до сільськогосподарського виробництва; покращення умов праці та розв'язання соціальних проблем для молодих сімей;

– для підприємств харчової промисловості: створення системи ціноутворення через організацію прогностичного агропромислового ринку; створення умов для здорової конкуренції; впровадження нових технологій при

виробництві продукції; створення умов для зацікавленості як іноземних, так і вітчизняних інвесторів; залучення різноманітних форм кредитування малого і середнього бізнесу; застосування санітарних норм якості харчових продуктів; освоєння нових каналів збуту продукції агропромислового виробництва; створення нових виробничих фондів; підвищення якості виробленої готової продукції.

На нашу думку, в ряді районів Полтавської області не в повному об'ємі за досліджуваний період були використані можливості щодо підвищення ефективності виробництва сільськогосподарських культур та зменшення їх собівартості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : [монографія] / Бойко Л.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
2. Данкевич А.Є. Розвиток інтеграційних структур у сільському господарстві : [монографія] / Данкевич А.Є. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
3. Землеробство : [підручник] / [М.С. Кравченко, Ю.А. Злобін, О.М. Царенко] ; за ред. М.С. Кравченка. – К.: Либідь, 2002. – 496 с.
4. Осовська Г.В. Економічний словник : наукове видання / [Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський]. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.
5. Оценка земли и ее использование в планировании и экономическом стимулировании / под ред. М.Л. Бронштейна. – М.: Экономика, 1984. – 159 с.
6. Петренко Ж.А. Ефективність використання землі в умовах нових організаційних агроформувань : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ж.А. Петренко. – Харків, 2009. – 20 с.
7. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
8. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2014 р. / за редакцією О.М. Прокопенко. – К.: ТОВ «МПС», 2015. – 379 с.
9. Статистичний щорічник Полтавської області за 2014 р. / за редакцією Л.В. Калашник. – Полтава, 2015. – 376 с.